

- KÖZLEMÉNYEK / ANNOUNCEMENTS -

„AZ IGAZ HITRE VEZÉRLŐ SZENT LELKIT
ADJA NEKED ÍRETTE.” KÍSÉRLET A KISVÁRDAI
VISZONYOK ÁRNYALÁSÁRA

„GIVES YOU THE HOLY SPIRIT OF HIM,
LEADING TO THE TRUE BELIEF” AN ATTEMPT
TO NOUANCE THE PROCESS OF REFORMATION
IN KISVÁRDA

Dienes Dénes

Dr. habil. egyetemi tanár, Sárospataki Református Tudományos
Gyűjtemények igazgatója
dienespatak@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a magyar reformáció egyik legjelentősebb védőnőjének, Várday Katának az életrajzát vizsgálja, tekintettel a reformáció folyamatára, és ezzel együtt a kisvárdai templom reformációjára.

A kérdéssel eddig foglalkozó történetírással ellentétben – Ipolyi Arnold disszertációja alapján, annak paradigmáit elfogadva – úgy gondolom, hogy Várday Kata gyermekkorától a református hitben nőtt fel. Ugyanakkor a kisvárdai egyház reformációját is vizsgálom: A korábbi szakirodalom ennek dátumát – elfogadva Ipolyi véleményem szerint tényekkel nem kellően alátámasztott feltételezését – 1605-re, Várday Kata feltételezett megtérésének keltezésére teszi. Ezzel szemben azt állítom, hogy a késő-középkori – kora újkori kisvárdai egyház szerves folyamatban fogadta el a reformáció evangélikus, majd református tanításait.

Abstract

The study examines the biography of one of the most important patroness of the Hungarian reformation: Kata Várday, regard to the process she became reformed and alongside this, the reformation of the church of Kisvárd.

Contrary to the historiography that has been dealing with the question so far – based on Arnold Ipolyi’s dissertation and accepting its paradigms – I believe that Kata Várday grew up in the Reformed faith since she was a child. At the same time, I examine the Reformation of the church of Kisvárd: The earlier literature puts the date of

this – accepting Ipolyi’s assumption, which, in my view, is not sufficiently substantiated by facts – as 1605, the supposed date of Kata Várdai’s reformation. On the other hand, I argue that the late-medieval – early modern church of Kisvárdai accepted the Lutheran and later Calvinist teachings of the Reformation in an organic process.

Kulcsszavak: Várdai Kata, Telegdy Anna, Báthory István, kisvárdai főúri udvar, felekezeti viszonyok, főúri reformáció

Keywords: Kata Várdai, Anna Telegdy, István Báthory, aristocratic court of Kisvárdai, denominational relations, aristocratic reformation

Jankovics József és Kőszeghy Péter számos érdekes összefüggést feltáró, rendkívül izgalmas tanulmányban járta körül a Telegdy Kata verses levelével kapcsolatos sokrétű problémát.¹ Dolgozatukban természetesen érintették a korabeli konfesszionális-felekezeti viszonyokat is. Az összefüggéseket tekintve Várdai Katának (1570-1630) fontos szerep jut Jankovicsék hipotézisében, ennél fogva magától értetődően szó esik a 17. század első évtizedeiben a református patronátusban kiemelkedő szerepet játszó nagyszony felekezeti hovatartozásáról. Miután a történetnek a középpontjában Kisvárdai helyezkedik el, nyilvánvalóan a településre is rávetül a felekezeti problémája. Az én megközelítemben a tanulmány főkérdése nem érintett, valójában egy mellékszál játszik szerepet, ennek ellenére nem tartom lényegtelennek a kérdés boncolgatását.

Alapproblémaként – in medias res – fel kell tennünk azt a kérdést, hogy Várdai Kata mikor lett reformátussá. A Szerzők így válaszolnak erre: „Várdai Kata vallását ezekben az években nehéz megítélni, a főszereplők közül ő talán rokonszenvezhetett a protestáns hittel. Az bizonyos, hogy csak később, katolikus (és szintén a bécsi jezsuitáknál tanult) első férje halála után, amikor második férje, Nyáry Pál is református hitre tért (1601-ben), vált buzgó kálvinistává – nyilvánvalóan Ecsedi Báthory István hatására. Báthory 1603-ban kelt végrendeletében mindezt busásan jutalmazta.”² Érzek ebben egy kis ellentmondást, mert ha nehéz megítélni – hiszen a kérdésben közvetlen bizonyító erejű forrásokkal nem rendelkezünk –, akkor bizonyosságról sem beszélhetünk. Meggondolások és vélemények lehetnek az ügyről, természetesen. Ez az idézet is az, és tartalmában nem alátámasztott történelmi tény. A kérdést Ipolyi Arnold alapozta

¹ *Jankovics József–Kőszeghy Péter* (Budapest): Kisvárdai viszonyok – Telegdy Kata verses levele, = MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára, (szerk: Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina), Kossuth Kiadó, Budapest, 2016. 305–336.

² Kisvárdai viszonyok, 319–320.

meg. „(Nyáry) Pál kiszabadulván utóbb török fogságából, Bocskai fölkelésében, mint ennek egyik hadvezére vett részt, s Kálvin felekezetére tért át. Második neje Várday Kata, Telegdy Pálnak özvegye úgy látszik, még első férje által vitetett a protestantismusra, melynek ezentúl erős híve volt, míg a Várdayak buzgó katolikusok valának előbb; épen úgy, mint férjének, a Nyáryaknak ősei.”³ Ipolyi azt sugalmazza, hogy Nyáry Pál Bocskai környezetében – azaz karrierje érdekében – lett reformátussá, s feltételezi, hogy második felesége viszont első férjének – Telegdy Pálnak – a hatására hagyta el katolikus hitét. Ipolyi általánosságban Nyáry Krisztina naplójára hivatkozik véleményét alátámasztandó: „Lásd ez adatokat Nyáry Krisztina kiadatlan kézirati naplójában a hg. Eszterházyak kismartoni levéltárában.”⁴ A neves római katolikus püspök számára azért fontos 1605-re datálni a Nyáry – Várday házaspár felekezetváltását, mert így tudja igazolni, hogy lányukat, Nyáry Krisztinát katolikusnak keresztelték: „Nyáry Krisztina egy-két évvel még ezelőtt, 1604-ben születvén, már gyermekkorától fogva tanúja volt a vallási küzdelmeknek és hitváltoztatásoknak. Még katolikus hitben született és kereszteltetett meg...”⁵ Szépen idézi is naplójából: „En bedegi Nyáry Krisztina löttem ez világra az 1604. esztendőben, 31. Octobris Kis-Várda várában az igaz római hitben megmaradván holtig.”⁶ Ennek tartalmi hitelességét a Jankovics – Kőszeghy szerzőpáros is kétségbe vonja, mert hiszen Nyáry Krisztina csak második házassága idején lett „igaz római hitű”, Esterházy Miklós feleségeként, illetve talán házasságuk előkészítése során, s köztudomású, hogy az új férj egykor maga is református volt. Egyébként Kubinyi Miklós Thurzó Imréről – az első férjről – írt munkája nem hagy kétséget Nyáry Krisztina reformátussága felől: „Hátra volt még az esketési szertartás rendjének megállapítása. E tekintetben Thurzó Alvinczy Péter Pál kassai prédikátorral lépett érintkezésbe, kit az esketés teljesítésére már előbb felkérvén, most a hitforma előleges közlésére is felszólítja. Mátkája ugyanis Kálvin felekezetéhez tartozván, Thurzó, ki már korábban is annyi eréllyel fáradozott a két felekezet egyesülésén, most is azt kívánta, hogy az esketés saját felekezetének szertartásai szerint történjék.”⁷

Ipolyi álláspontját tehát Nyáry Pál és Várday Kata felekezetváltását illetően Jankovics – Kőszeghy 1601-re módosítja. De vajon Várday Kata katolikusságát mi igazolja, kell-e egyáltalán vele kapcsolatban felekezetváltásról beszélni? Ipolyi feltételezése romba dől azzal,

³ *Ipolyi Arnold: Nyáry Krisztina 1604–1641.* Budapest, 1887. 6–7. /Magyar Történelmi Életrajzok/

⁴ Uo. 7.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ *Kubinyi Miklós: Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598–1621.* Budapest, 1888.

hogy az első férj római katolikus volt, ahogy erre Jankovics József és Kőszeghy Péter tanulmánya felhívja a figyelmet, tehát általa nemigen „vitetett a protestantizmusra”. A kiváló szerzőpáros Ecsedi Báthory István befolyását véli a reformátussá válás mögött, s szerintük ezt a nagyúr meg is jutalmazta végrendeletében. Magam úgy vélem, hogy Várday Kata azért részesült gazdagon az örökségből, mert igen közeli rokona volt a gyermektelen Báthorynak.⁸ Elismerem, hogy ez túlságosan hétköznapi érv, de fenntartom. Ha jól értem, Ipolyi álláspontját megfordítva értelmezi a hivatkozott munka, s a Szerzők arra gondolnak, hogy Várday Kata katolikusságát első férje katolikussága igazolja. Csakhogy vegyes házasság főnemesi körökben létezik ebben az időben, s az is, hogy a feleség képes érvényesíteni vallási meggyőződését a gyermekek tekintetében. Elég itt most megemlítenem a katolikus Báthory Kristóf és a református Bocskai Erzsébet nevét, a házasságukból született Krisztina református lett, sőt még Zsigmond is, bár az igaz, hogy őt titokban keresztelték meg.⁹ Az is eszembe jut ennek kapcsán, hogy a katolikus Telegdy Borbála nőül ment a református Rákóczi Zsigmondhoz, majd római katolikusnak nevelte annak legkisebb fiát, a református közegben született Rákóczi Pált.¹⁰

Várday Kata reformátusságát illetően mindezekon túl meggondolandónak tartok két olyan forrást, amelyet Jankovics – Kőszeghy idéz. Az egyik Gyarmathy Imre iskolamester latin verse iskolájának szomorú állapotáról.¹¹ Azért fordul 1593-ban Várday Katához, mert a katolikus Szokoly Miklós és Telegdy Pál negligálja minden kérését, és patrónusi kötelességüket mindketten elhanyagolják. Szerzők valószínűsítik, hogy itt protestáns iskoláról van szó. Vajon a valóságtól nagyon elrugaszkodott felvetés az, hogy az iskolamester azért kéri Várday Kata közbenjárását, mert azonos hiten vannak? Ennek az iskolának egykori patrónusa, Várday Kata nagybátyja, „Várdai Mihály végrendelete tanúsága szerint protestáns volt”, ahogy – teszem hozzá – az első- és második felesége is, Báthory Klára, valamint Dobó Krisztina.¹² Várday Mihály végrendeletének bevezetőjében egyetlen szó

⁸ *Borbély Zoltán*: A kisvárdai Várday család, i. m. 73.

⁹ *Szabó András*: Az ismeretlen kismarjai Bocskai család. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica tom. 13 fasc. 2 (2008.), 178.

¹⁰ *Monok István*: A Sárospatakra visszatért könyvek és a Rákóczi kutatás: A Rákócziak Bibliái. = Dienes Dénes (szerk.) „Elveszett és megtaláltatott...” Tanulmányok az Oroszországból visszatért sárospataki ritkaságokról. Sárospatak, 2010. 16.

¹¹ Kisvárdai viszonyok... 112. jegyzet, 319.

¹² *Balogh Judit*: Női szerepkonstrukciók a magyar reformáció korában. Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae, 46. 2019. 36.; *Judit Balogh*: Weibliche Rollenkonstruktionen im Zeitalter der Reformation im Oberungarn. In: Krász, Lilla; Pesti, Brigitta; Seidler,

sincs a szentekről, hanem igen erőteljesen, többször ismételve jelenik meg a Krisztus egyedüli közbenjárásáról szóló reformátori tanítás: „... csak tulajdon az én édes megh váltó Istenemre az édes úr Jesus Christusra támasztom és vetem tellyessigwel az én idwessigemeth... és csak ő benne hiszek, és csak ő általa várom az én idvessigemet.” Sőt, már a svájci reformáció teológiájában oly markánsan meglévő kiválasztástan is tetten érhető: „... és engemet az megh feszült Jesus Christus be viszen az ő szent országában, ki engemet kegyelmiből választott az ő szent nevinek örökké való dicsiretíre örök időknék előtté.”¹³ Szerintem nem túl kockázatos kijelenteni, hogy Várdai Mihály nem általában protestáns, hanem református volt, vagyis végrendelete nem átmeneti, hanem lezárt konfesszionális helyzetről tanúskodik.¹⁴ Az bizonyos, hogy Várdai Katát nem csak katolikusok vették körül a közvetlen rokonságban, a kisvárdai udvarban.

A másik forrás Báthory Istvánnak egy levele, mely 1599-ben kelt. Ebben Báthory felháborodva ír arról, hogy Szokoly Miklós „az várdai prédikátornak búcsút adott” és feltételezi, hogy „pápista papot akar odaszállítani”. A leglényegesebb pedig ebben az, hogy megrója Várdai Katát, miért nem értesítette őt erről: „csudálom, hogy kegyelmed nekem semmit fölöle nem ír”, mert hiszen „az istennek az országot és az ő igazságát kell követnünk.”¹⁵ Várdai Katának nem azért (is) kellett volna értesíteni az ügyről rokonát és pártfogóját, Báthory Istvánt, mert sérelmes volt számára a várdai prédikátor elbocsátása, lévén maga is református? Mindenesetre a kisvárdai református prédikátorokat hézagosan ugyan, de nyomon tudjuk követni¹⁶ 1576-tól, amikor Kisvárdai János vette itt fel ebben a minőségében a tizedből járó részt; 1580-ban Liskai Lőrinc, a következő években Thúri Boldizsár, majd Csengeri János (1583. szeptember 3). A következő esztendő, amelyről adatunk van 1599, ekkor Sárospataki Bálint a református prédikátor, akiről az utolsó adat Kisvárdán 1615. február 10., s úgy tűnik, hogy másfél évtizeden át folyamatosan itt tevékenykedett.

Andrea (szerk.) *Medien, Orte und Rituale: Zur Kulturgeschichte weiblicher Kommunikation im Königreich Ungarn*. Wien, Ausztria: Praesens Verlag 2020. 249–267. 266.

¹³ *Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztatás a XVI. és XVII. században. III. kötet, Budapest, 1879. 118.

¹⁴ Egyébként Mihály úr hosszú időt töltött az uralkodó környezetében, ez azonban nem akadályozta meg, hogy eltávolodjon a római katolikus vallástól. Igaz, Miksa, uralkodásának első éveiben nem szegült szembe a reformációval. V.ö. Devich Andor: *Társadalom és művelődés Miksa király magyar törvényeiben*. Szeged, 1934.

¹⁵ Kisvárdai viszonyok... 324–325.

¹⁶ *Zoványi Jenő*: *Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett*. Magyar protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1929. 79.

Ráadásul ő volt a szabolcsi református egyházmegye esperese, 1605-ben követségben járt Bocskai Istvánnál Kassán.¹⁷ Szokoly Miklós 1599. szeptember 18-án elhunyt, Sárospataki Bálint pedig ugyanezen esztendő november 3-án vette át a tizedből járó részt első alkalommal Kisvárdán, tehát ha Miklós úr el is bocsátotta az elődjét – amennyiben Báthory Istvánnak helyesek voltak az értesülései –, egy-két hónap alatt akkor sem történhetett radikális változás felekezeti fronton a mezővárosban. A kisvárdai protestantizmus 16. századi intézményes voltának tényét erősítik az innen származó lelkészek: Kisvárdai B. Gáspár (Dobóruszka 1586), Kisvárdai Gáspár (Tiszaszentmárton 1582 – Nem azonos az előzővel!), Kisvárdai Miklós (Báka 1579), s mint láttuk, Kisvárdai János a szülőhelyén 1576-ban.¹⁸

Szerzők kritika nélkül átveszik Ipolyitól azt az álláspontot is, mely szerint „1605-ben a kisvárdai plébánia és a templom is – Nyáry Pál és Várdai Kata hallgatólagos támogatásával – a reformátusoké lesz.”¹⁹ Kétségtelen, hogy enyhítik Ipolyi vádlevéllel felérő szövegét, aki összeköti egy rablócsapatnak – Bocskay hajdúinak (?) – a támadásával az eseményt, melynek során a plébánost brutális kínzások után megölték. Ráadásul Ipolyi szerint ez a rablótámadás a „távollevő Nyárynak és nejének Várdai Katának nyilván tudtával”²⁰ ment végbe. Pezenhoffer Antal már azt is tudni véli, hogy ezek a rablók „Bocskai katonái” voltak.²¹ Várda környékén 1605 első hónapjaiban voltak hadműveletek, s az év első felében Nyáry Pál éppenséggel hónapok óta és még hónapokig Prágában időzött.²² Gondolom, a hajdúk vagy akár mely más rablók gondosan értesítették, hogy az illetékességi körébe tartozó Kisvárdát nemsokára kirabolják. 1605-ben a rablók már csak ilyen gáláns emberek voltak, a református hajdúkról nem is beszélve. Viszont Várdai Kata egyáltalán nem volt távol Kisvárdától, miként Prágába írja férjének április 1-én kelt levelében: „Én magam valóban megfeküvém ez mostani ágyamot, mert öt egész holnapig ki nem voltam házamból is.”²³ Azt már nem merem feltételezni sem, hogy Ipolyi arra céloz, miszerint az akciót egyenesen Nyáry Pál és Várdai Kata rendelte meg, mintegy a piszkos munka elvégzésére. Később ugyanis a püspök kifejti, hogy Várdai Kata és lánya, Telegdy Anna „véres katasztrófákat” idéztek elő a katolikusok ellen, ahol csak megfordul-

¹⁷ Protestáns egyházi és Iskolai Lapok, 1893/14. 221.

¹⁸ *Zoványi Jenő*: Protestáns lelkészek nyugtatványai..., passim.

¹⁹ Kisvárdai viszonyok... 320.

²⁰ *Ipolyi Arnold*: Nyáry Krisztina, i. m. 7.

²¹ *Pezenhoffer Antal*: A magyar nemzet történelme. II. Pilisszentlélek, 1999. 264.

²² *Benda Kálmán*: Nyáry Pál és Várdai Kata levelezése, Debrecen, 1975. 7.

²³ Uo. 34.

tak.²⁴ Nem tehetek róla, de úgy látom, hogy Ipolyi elfogult, s ami még kellemetlenebb, adatait tekintve egyenesen megbízhatatlan.²⁵ De folytassuk tovább: „Nyáryné, Várday Kata, erre rögtön elfoglalta a plébániát, melyet egyik őse, Várday László az általa épített kastélyban (mint egykorú feliratán máig olvasható) dúsan javadalmazott, és beléje helyezte Mészáros István Kálvinfelekezeti prédikátort. Erre azután elfoglalta az egyházat is, melyet középkori műizlésben szintén a család valamelyik nagylelkű főpapi őse építtetett.”²⁶ Mondanom sem kell, hogy Ipolyi nem hivatkozta meg állítását – az előzőt, mint olvasható, nyilvánvalónak ítélte –, ez utóbbit esetleg Nyáry Krisztina naplójából vette(?), akinek a múltbeli személyes vallására való idézett megjegyzése már eleve kétséggé teszi a nagyszony hitelességét az ilyen kérdésben. Várday Kata „rögtön” cselekedett, pedig az akció idején az előbb még távol volt Ipolyi szerint. Mészáros István „Kálvinfelekezeti” prédikátor személye pedig teljesen fiktív, ha volt is valahol ebben az időben Mészáros vezetéknévű református prédikátor, az legfeljebb Lani vagy Lanius lehetett, de a Stephanus Lanius név nem bukkan fel a rendelkezésünkre álló lelkész-névsorokban a 17. század elején. Fentebb pedig már említettem, hogy 1605-ben bizonyíthatóan már évek óta Sárospataki Bálint a „Kálvinfelekezeti” prédikátor Kisvárdán. Ebben az évben, október 18-án veszi fel a tizedből járó részt. S ehhez még annyit: ha Kisvárdán az udvar és vele együtt a templom szigorúan és kizárólagosan katolikus, a plébánia működik, és nyilván élvezi a katolikus udvar támogatását, hogyan lehetséges, hogy az iskola református – a fentebb említett Gyarmathy/Gyarmati Imre tanító 1596-ban már ilyen minőségben kölcsei prédikátor²⁷ –, valamint, hogy a tizedből a quartát/octavát 1576-tól igazoltan és folyamatosan a református lelkészek kapják?! Egyébként Ipolyi biztosra megy, kétszer is elfoglaltatja a kisvárdai katolikus plébániát és templomot, másodsorra Telegdy Annával, igaz, ő nagyvonalúbb volt anyjánál, mert az „elrekesztett sanctuariumot” meghagyta a katolikusoknak.²⁸ Ezen a kétszeres templom-foglaláson nem nagyon tudok

²⁴ *Ipolyi Arnold*: Nyáry Krisztina, i. m. 9-10.

²⁵ Vannak kétségeim a plébános-gyilkosság hitelességét illetően is. Idézett levelében a nagyszony közli, hogy a jószág a hadak miatt „igen megpusztula”, de különös hírt nem tud írni férjének. Úgy vélem, hogy ezt a brutális gyilkosságot Várday Kata nem igen hallgatta volna el. Máskor például tudósítja férjét, hogy a hajdúk sokakat kivernek a házakból, akik kénytelenek vadgyümölcsön élni. (Benda Kálmán: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése, i. m. 36.)

²⁶ *Ipolyi Arnold*: Nyáry Krisztina, i. m. 8.

²⁷ *Zoványi Jenő*: Protestáns lelkészek nyugtatványai... i. m. 95.

²⁸ *Ipolyi Arnold*: Nyáry Krisztina, i. m. 9.

kiigazodni, az tény, igaz, felteszem, hogy a püspök nem is feladványnak szánta.

Az 1598. évi házösszeírás, Kisvárdát nem számítva, Szabolcs vármegyében 15 olyan települést tüntet fel, ahol birtokosként Szokoly Miklóst és Telegdy Pál özvegyét, Várday Katát jelöli meg.²⁹ Ezek közül a 16. század utolsó harmadában református anyaegyház Ajak, Demecser, Dombrád, Fényeslitke, Nyírtass, Pap, Pátroha és Szamoszszeg; leányegyház Döge, Kalonga, Rozsály, Tuzsér, Szabolcsveresmart; nincs 16. századi adat Gégényről és Kékről.³⁰ Szokoly Miklós római katolikus vallása ellenére birtokainak egyházai reformátusokká lettek – feltehetően nem túlságosan érdekelte őt jobbágysági vallásgyakorlata, esetleg valamilyen más oknál fogva nem tudta/nem akarta őket megtartani a régi egyház keretei között. Némi iróniával kérdezhetném, hogy ezekbe a parókiákba ki vitte be a református prédikátorokat erőszakkal? Ipolyi Arnoldnak sokkal egyszerűbb volt ilyen történetet kreálni Kisvárdával kapcsolatban, mint római katolikus püspökként szembenézni azzal a fájó valósággal, hogy a középkori egyház útvesztőbe jutott, s a reformáció ennek következménye, nem pedig egyes birtokosok erőszakosságának.

De térjünk vissza eredeti kérdésfelvetésünkhöz, és citáljunk még ide egy reformátusból római katolikussá lett tekintélyt is. Pázmány Péter 1625-ben írja Telegdy Annának: „Kévánnám azt hogy az kegyelmed szerelmes Annya [...], és kegyelmetek, oly úton járna, mellyen az régi szentek Isten országába jutottak, az az, a régi igaz Romaj Anyaszentegyházának egyességébe.”³¹ Apróság, de elgondolkodtam felette: miért nincs utalás Pázmány soraiban Várday Kata egykori katolikusságára? Szerintem kézenfekvő lett volna.

Báthory Istvánnak az az intése, amit Jankovics – Kőszeghy úgy interpretál, hogy Várday Kata megreformálása érdekében ír, minden további nélkül szólhat egy katolikus férjét temető református asszonyinak. „Az zászlójának megcsinálással is kegyelmed szabad legyen. Annyi mint ötvenhat forint. De ezért kegyelmedet intelek, hogy a pápista uraim tanácsján ne járjon ked. Zászlót, mind koporsót keresztyén módra csináltasson kegyelmed. Sőt, ha az kögyelmednek volnák, ugyan mostan kihányatnám ama apró bálványakat, ha most nem is, de üdövel [...] egyszeris másszeris kihányatnam. Mert jó húgom, senki nem köteles ember lelkével, hanem csak Istennek.”³² Egy konkrét problémáról, a temetési rítus egyes külső elemeiről van

²⁹ *Dávid Zoltán*: Az 1598. évi házösszeírás. Budapest, KSH Levéltára, 2001. 399-401.

³⁰ *Zoványi Jenő*: Protestáns lelkészek nyugtatványai, i. m. passim.

³¹ *Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter*: Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. I. Szeged, 1967. 50. /Irodalomtörténeti Dolgozatok 48./

³² Kisvárdai viszonyok... 324.

szó elsődlegesen, nem konfesszionális tartalmi kérdésről. Ugyanakkor most jött el az idő, hogy eddig a „pápista” férj kedvéért megtartott külső formák is megváltozhatnak, s „keresztyén módra”, azaz református szokás szerint alakuljanak. Egyébként erre a problémára Báthory a végrendeletében is kitér, s ebből úgy tűnik, hogy bizonyos katolikus formák erősen tartották magukat protestáns körökben is. „Nagy pompával engemet ne temessenek, csak az én rendem szerint tisztességgel, és csak úgy is, az mint az üdő szenvedő és kívánnya, nem szövednekkkel, se keresztet ne varrjanak koporsómra, az mint láttam némellyeknek, pápay bolondság nekem nem kell.”³³ A külső szokások sokáig élnek a tartalmi változásokat követően is. Báthory István, szemben Várday Katával, nem tolerálta ezeket, az bizonyos.

Kár, hogy a Telegdyek, Várdayak egyébként gazdag levelezésükben nem tárgyalták a család konfesszionális kérdéseit. Ezért igen meg kell becsülnünk az olyan levelet, mint amelyet Telegdy Pál, aki éveken át harcolt Ecsedi Báthory István oldalán a török ellen, 1594. március 12-én írt feleségének a táborból.³⁴ A sokáig tartó és jelentős áttörést nem hozó hadakozás frusztrálta a katonákat, Telegdy is elcsüggedt és úgy érezte, hogy halála is elkövetkezhet hamarosan. Várday Kata ugyan kérte férjét, hogy „ne ijesztgesse a testamentom tétellel”, de ő nem engedte el a kérdést, s arra kérte feleségét, hogy majd „jámborhoz” menjen feleségül és a gyermekeikre gondja legyen. Majd meghagyta, hogy a húgával (Chapy Kristófné Telegdy Borbála) kötött megállapodását fogadja el Várday Kata is. Ezután hitet tett katolikus volta mellett: „Ha nekem ide holtom történik, ides Rokonom, az én másfélszáz talléromat add Leleszen az püspöknek (prépostnak?), hogy oltárt csináltasson vele az templomban. És egy veres bársony felső ruhám vagyon Zétényben, és az Török Császár attá ruhát is add oda Pap öltözőnek.” Hangsúlyozta, hogy erre nézve „fogadása” – ígérete – van. Zétény családi birtok volt, házassága előtt Telegdy Pál gyakran megfordult ott, s a közeli Leleszen gyakorolhatta vallását is nyilvános körülmények között, mert a környező települések – sőt Leleszen a „község” is – protestánsok voltak. Részletezte azt is levelében, hogy Kisvárdán ispotályt hozzon létre a felesége, s pontosan meghagyta az abban élő „szegény nyomorultak” ellátásának részleteit. Kifejezte, hogy a kérését teljesítő özvegyet Isten nem hagyja majd áldás nélkül: „...az Isten is jót ad neked, ides Rokonom, és az igaz hitre vezérlő Szent lelkit adja neked írette.” Én ezt úgy értem, hogy Várday Kata nem volt férjének római katolikus vallásán, különben Telegdy Pál – megrendült pillanatában, mintegy búcsúzóul

³³ Ecsedi Báthory István végrendelete 1603. Bevezetéssel közreadja Vadász Veronika. Szeged, 2002. 26. /Fiatál Filológusok Füzetei, Korai Újkor 1./

³⁴ *Eckhardt Sándor*: Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Budapest, 1944. 50–52.

– nem fejezte volna ki az iránti vágyát, hogy feleségét a Szentlélek vezérelje „az igaz” – az ő szempontjából római katolikus – hitre.

Mit mondjunk azért ezekre? Talán csak annyit: nem kezelhetjük kész tényként, hogy Várday Kata római katolikus volt. Ha születésekor nem protestáns keresztségben részesült, akkor protestánssá válhatott legkésőbb árvaságában, amikor Várday Mihály gondoskodott a neveléséről. (Kata három-négyéves volt, amikor szüleit elvesztve teljesen árvaságra jutott, a református Várday – Báthory, majd Várday – Dobó házaspár mintegy tíz éven át nevelhette.) Az sem állítható továbbá bizonyosan, hogy a reformátusok csak 1605-ben jutottak volna a parókia és a templom birtokába Kisvárdán. Talán meglepő, amit állítok, de szerintem a kisvárdai reformátusok a kisvárdai katolikusokból lettek, évtizedekkel 1605 előtt, úgy, hogy közben még lutheránusok is voltak egy ideig, ezért nem kellett semmit elfoglalniuk, mert folyamatosan birtokában voltak parókiának és templomnak. A jelenleg ismert korabeli források alapján semmi nyoma nincs annak, hogy a reformáció során a kisvárdai „gyülekezet” kettészakadt volna. Persze, az udvarban lehetett a katolikus uraknak házi káplánjuk, talán majd erre nézve is bukkan fel egyszer valamilyen bizonyító forrás.

Azt a kérdést már fel sem merem vetni – ugyanis nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de ha már Ipolyi templomot foglaltatott vele, mégis idehozom –, hogy mikor lett reformátussá Telegdy Anna. Részletes bizonyítás helyett leírom önkényesen, a fentiek alapján kialakult, véleményemet: amikor megkeresztelték; mivel a nagyvonalú, és levelei alapján felettébb jószívű embernek látszó édesapja hozzájárult, hogy édesanyja vallását kövesse, ha már leánynak született. (Várday Kata meglehetősen erős akaratú személyiség volt,³⁵ s talán ez nem csak az anya-leány viszonyban érvényesült.) Egyébként a reformáció természetéhez hozzátartozik a folyamatosság, egy-egy döntés évekig érlelődhetett, s ebben a folyamatban – gondoljunk például a nőknek szóló reformátori ajánlásokra – lehetett a főrangú hölgyeknek a családjukban kezdeményező szerepe, spirituális alapon akár még férjük álláspontjával ellenkező döntést is hozhattak. Mert, ahogy Báthory István hangsúlyozta: „...senki nem köteles ember lelkével, hanem csak Istennek.”

³⁵ Erdélyi Gabriella: Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és leánya, Telegdy Anna kapcsolata. Családtörténetek Blog, 2021. január 14.